

Ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä

Historiantutkimus ja traditio*

Toisen maailmansodan väitetään merkinneen suurta henkistä ja moraalista romahdusta ei vain voitettujen vaan myös voittajien keskuudessa. Uutta tietä kaaoksesta oli vaikeata löytää. Kuuluisa historioitsija FRIEDRICH MEINECKE puhui kyllä Saksan raunioilla uudesta paluusta Goethen ja Schillerin aikaan, ns. Weimarin kulttuurin kauteen, ja hollantilainen kulttuurihistorioitsija JOHAN HUIZINGA julisti uuden metafysiikan tarpeellisuutta, mutta kumpikin oli poistuvan sukupolven tulkki. Sodan brutaalisuus oli tuhonnut valistuksen ajoilta periytyneen käsityksen ihmisen henkisestä edistymisestä, ja sen mukana sortui eräs historiantutkimuksen keskeinen lähtökohta, historisismi: usko siihen, että kulttuuri on rakentunut pala palalta historiallisen kehityksen tuloksena.

Yksi ajan merkittävimpiä filosofeja, KARL POPPER, hyökkäsi sodan jälkeen tutkimuksissaan voimakkaasti ns. historisismia vastaan, koska tämän oppisuunnan edustajat olivat hänen mielestään pyrkineet löytämään polun, jonka kulkeminen on ollut ihmiskunnan kohtalona; historisismi oli halunnut keksiä historian avaimen eli löytää sille merkityksen. Popperin mukaan historialla ei ollut itsessään mitään merkitystä, koska yleistä, kaikkia koskevaa historiaa ei voitu koskaan kirjoittaa. Tosiseikkojen määrä oli niin ääretön, että aina oli suoritettava valikointia — ja Popperin mukaan historisismi oli suorittanut tuon valikoinnin väärin: se oli kirjoittanut meille valtapolitiikan historiaa, joka ei ollut muuta kuin rikosten ja joukkomurhien traditiota. Sanoillaan Popper kuvaa hyvin sitä syällisyyden tunnetta, jota länsimaissa kulttuurin edustajat kantoivat poliittista menneisyyttään kohtaan. Tämä heijastui myös selvästi II:n maailmansodan jälkeiseen historian tutkimiseen.

Historiantutkimus ja 'syällisyyden' taakka

Esimerkiksi saksalainen historiankirjoitus muuttui traditioon nähden käänteiseksi. Kun Bismarckin kauden, Wilhelm II:n ajan ja ennen kaikkea kolmannen valtakunnan tutkijoiden yhtenä päämääränä oli ollut etsiä menneisyydestä saksalaisen kulttuurin suuruus, tuli nyt historiantutkijan tehtäväksi tuomarin osa: piti löytää menneisyyden traditiosta Saksan kokeman katastrofin syälliset. Aluksi vastuu siirrettiin Bismarckille ja Preussin vanhentuneille valtarakenteille, mutta myöhemmin ns. syällisyyden lähtökohdat nähtiin kauempaakin traditiosta, Kaarle V:n universaali-

* Virkaanastujaisesitelmä 19. 5. 1982.

monarkiasta, jopa Nibelungen-laulun sotaisista sankareista saakka. Tämä vastuullisten etsintä on johtanut — niin kuin aikanaan kansallisen historiankirjoituksen — osittain tieteelle vieraisiin tehtävänäasetteluihin ja sen aiheuttama keskustelu on saanut jopa apologeettisen leiman, mutta samalla se on vienyt uusiin, hedelmällisiin hypoteeseihin ja kehittänyt taloudellis-sosiaalisten ongelmien ja historiallisten struktuurien tutkimista.

Samantyyppinen 'syyllisyyden' ongelma toistui siirtomaiden vapautumisen yhteydessä. Kun kirjailija Kipling aikanaan puhui valkoisen miehen taakasta, hän tarkoitti, että sivistyneitten länsieurooppalaisten oli omien kulttuuriponnistelujensa ohella kohotettava kehittymättömien rotujen ja takapajuisten maiden sivistystasoa niiden omaksi ja kaikkien muiden hyödyksi. Tämä valkoisen miehen taakka muuttuikin syyllisyyden kuormaksi; eurooppalainen oli osittain tuhonnut näiden kansojen kehitysmahdollisuudet hävittämällä niiden traditiot ja kansallisen identiteetin. Mutta tämä kehitys loi samalla historian tutkimukseen uuden alueen: alkuperäiskansojen ja kehitysmaiden tradition tutkimisen, jota Suomessakin on menestyksellisesti harjoitettu. Samalla historian tutkimus ryhtyi yhteistyöhön kulttuuriantropologian kanssa.

Hyvinvointivaltio-ideologian tradition vastaisuus

Eräänlaisena edistysuskon materialistisena jatkona on pidettävä ns. hyvinvointivaltioideologiaa. Sen sosiaaliset lähtökohdat löytyvät kyllä 1800-luvun poliittisesta traditiosta, mutta sen peruspilareiksi muodostuivat usko tekniikan nopeaan uudistumiseen ja ajatus jatkuvasta taloudellisesta kasvusta. Koska hyvinvointiyhteiskunta näytti erkaantuvan nopeasti menneisyydestä, ei traditiolla tuntunut olevan sille paljoakaan annettavaa. Inhimillisiä olosuhteita tutkittiin nykyhetken yhteiskunnallisina ilmiöinä ja samalla pyrittiin matemaattisen eksakteihin tuloksiin. Tämä ajankohtauaisuus ja yhteiskunnallisuus heijastuivat myös historian tutkimukseen. Se alkoi ennistä enemmän tilastoida menneisyyttä, ei vain sosiaali- ja taloushistoriaa, myös aatehistoriallinen tutkimus alkoi käyttää hyväksi mm. faktorianalyysimenetelmiä. Mutta vielä tärkeämpää oli tutkimuksen kiinnostuminen nimenomaan lähimenneisyydestä. Suomalaisessa historiatieteellisessä keskustelussa tätä kehitystä symbolisoi 1960-luvun lopussa eräässä historia-alan kokouksessa pidetty alustus, jonka pääteemana oli vaatimus 'vapauttaa' historiatiede 1600-luvun lampaiden ja vuohien laskijoista ja antaa vuorostaan tieteellinen vastaus mm. II:n maailmansodan problematiikkaan. Käännös muodostui hyvin jyrkäksi. Nuoret tutkijat riensivät sankoin määrin ratkomaan viime vuosikymmenien historiallisia ongelmia, joista näytti olevan saatavissa uutta tieteellistä tietoa. Perinteistä traditiota ylläpitämään jäi lähinnä antiikin tutkimus, kun taas keski- ja uuden ajan alun aihepiiriä kohtasi niin meillä kuin muuallakin melkoinen tutkijakato.

Uusradikalismi ja marxilaisuus

Eräänlainen tradition paluu tapahtui kuitenkin jo 1960-luvun uusradikalistisen liikkeen yhteydessä. Sen keskeiset oppi-isät kuuluivat ns. frankfurtilaiseen koulukuntaan, jolla oli kiinteä yhteys marxilaiseen filosofiaan. Marxilaisuudelle on ominaista historiallinen katsomustapa, pyrkimys nähdä kehityksen kulkevan asteittain tiettyjen vaiheitten kautta kohti päämäärää. Tosin viimeaikaisissa tutkimuksissa on

kiistelty siitä, onko Marx koskaan kannattanutkaan tiukkaa historiallista periodisointia vai onko hän ollut lähinnä kiinnostunut vain kapitalismin ongelmista. Joka tapauksessa 1960-luvun murroskausi lisäsi kiinnostusta taloudellis-sosiaaliseen traditioon, ja samalla historiantutkimus palasi uudelleen varhaisiin aikakausiin ja kiinnostui lisäksi historiallisten synteisien laatimisesta. Toisaalta 1960-luvun uusradikalismi vaati nopeita muutoksia ja saattoi helposti nähdä menneisyyden sarjana entisten sukupolvien virhetekojä: sotia, sortoa, taikauskkoa ja tietämättömyyttä. Traditio oli sillekin olemassa, mutta se oli lähinnä vain sitä varten, että ihmiskunnan tekemistä virheistä voitiin oppia eikä uusi yhteiskunta enää toistaisi menneisyyden puutteita.

Vielä v. 1969 amerikkalainen historiantutkija C. VAN WOODWARD korosti, kuinka nykyajan kulttuurilla on kasvavassa määrin antihistoriallinen katsomustapa. Se merkitsi hänen mielestään sitä, että ihmiset olivat entistä enemmän irtautumassa perinteestä tai olivat luomassa uutta, kokonaan vanhasta poikkeavaa traditiota.

Paluu traditioon -eskapismia?

Viime vuosien aikana on kuitenkin tapahtunut yllättävä paluu traditioon. Museot ja näyttelyt täyttyivät ilman mainostamista, arkistoilla ja kirkkoherranvirastoilla on vaikeuksia löytää työpaikkaa sukututkijoiden sankoille joukoille; melkein jokaisella pitäjällä on omat pitäjänhistoriansa ja perinnejuhlansa jne. Viime vuonna kokivat Euroopan kirjamarkkinat mullistuksen, kun keskiaikaa koskevista tutkimuksista — niistä keskeisenä ranskalaisen annalistin JACQUES LE GOFFIN teoksesta *Kiirastuli* — tuli myyntimenestyksiä.

Tätä paluuta traditioon on pyritty selittämään eskapismin käsitteellä. Ihmiset etsivät historiasta itselleen kadotettua idylliä, piilopaikkaa tulevaisuuden aiheuttaman pelon peittämiseksi. Ihmiset kuvittelevat löytävänsä menneisyydestä ajan, jolloin ihmisen tarpeet ja resurssit olisivat olleet tasapainossa. Joskus he etsivät sitä primitiivisten kansojen kulttuurista, joskus taas keskiajan mystiikasta. Taiteilijalle traditio voi olla mm. palanen kalevalaista rauta-aikaa, johon sisältyy aimo annos bysanttilaista mystiikkaa. Taustalla on myös romanttista kaipuuta aitouden löytämiseen keinotekoisen kulttuurin taustalta. Keskiajan ihmisellä näytti olleen vielä suora kontakti kiveen ja metalliin, aito käsityöläistaito, jonka suomalaiset ovat menettäneet vasta viime vuosikymmeninä, keski-eurooppalaiset jo paljon aikaisemmin. Historiantutkija näkee keskiajan tradition kuitenkin paljon muunakin: nykyaikaisen, kritiikin kohteeksi joutuneen kaupunkiyhteiskunnan juuret ovat keskiajalta. Sieltä on myös suurelta osin se logiikka, päättelyn taito, johon nykyaikainen eksakti tiede suurine saavutuksineen perustuu.

Kansallisen identiteetin etsintää

Mutta ihmisten tradition etsimisessä on hyvin yllättävääkin. Saksan historian harrastajia on ihmetyttänyt — ja osin säikähdyttänytkin — paluu preussilaisuuden traditioon. On julkaistu Preussi-tutkimuksia, järjestetty Preussi-näyttelyjä, ja sodan jälkeen poistettu Fredrik Suuren patsas palasi viime vuonna takaisin Unter den Lindenille. Eräät saksalaiset puolustautuvat korostamalla, että he eivät etsi Potsdamia vuodelta 1933 — jolloin juutalaisvainot alkoivat — vaan Potsdamia vuodelta 1685, jolloin annettiin Euroopan silloisissa oloissa ainutlaatuinen suvaitsevaisuusedikti. Kyseessä on ilmeinen halu löytää uudelleen kansallinen identiteetti ja palata sitten-

kin Friedrich Meineken kaipaamaan Goethen ja Schillerin aikakauteen. Tämä identiteetin etsintä ei ole tänään vain valtioille ja kansoille ominaista, vaan se on myös pitäjä- ja maakunta-kohtaista. Eurooppalaisessa historiatiiteessä se näkyy voimakkaana kiinnostuksena mikroregionaaliseen tutkimukseen, työhön, johon Suomen historiatiiteellä on pätevät, jo vuosikymmeniä kestäneet perinteet. Eurooppa 'itsenäisenä kokonaisuutena' näyttää myös etsivän omaa identiteettiään. Länsimainen kulttuuri on saamassa uudet, tosin kriittiset synteetin tekijänsä.

Luonnontieteet ja traditio

Mutta paluulla traditioon on luonnontieteellinenkin taustansa. Viime vuosikymmenen alkupuolella julkaisi paleontologi GEORG WUNDERLICH kirjan Kivikausi ei ole vielä päättynyt. Siinä hän esitti käsityksen, että me ihmiset kannamme itsessämme monituhattavuotista traditiota ja että me jollakin hetkellä voimme toimia jo kauan sitten unohdetuksi luullun käyttäytymiskaalan mukaisesti. Yhtäkkiä tuo kaava saattaa saada muodon, joka on hyvin kaukana ns. kulttuuri-ihmisen reagoimistavasta. Eräät tutkijat ovatkin väittäneet, että tietyt sosiaaliset ja poliittiset käyttäytymismallit näyttävät toistuvan samanlaisina kulttuurista toiseen ja lisäksi pysyvän jokseenkin muuttumattomina läpi ihmiskunnan tunnetun historian. Tämän teeman ympärille on viime aikoina syntynyt ns. sosiobiologinen keskustelu, johon humanistin asiantuntemattomana on vaikeata ottaa kantaa. Mutta hän voi korostaa, että tämä väittely soveltuu hyvin nykyiseen aikaan. Se on osa edistysajattelun ja ihmisen väkivaltaisten tekojen välistä ristiriitaa, merkki siitä, että jälleen on ollut pakko pysähtyä ongelman eteen, mitä ihminen todellisuudessa on ja miten traditio voi selittää hänen käyttäytymistään.

Historiatiede koko tradition tutkijana

Historiantutkijalle ihmisten kiinnostus traditiosta on myönteinen ilmiö, mutta se ei saa johtaa häntä harhaan. On muistettava, että historiallisella traditiolla on selvästi myös käytännöllinen merkitys. Sitä käyttävät erilaisissa tehtävissä hyväkseen monet henkilöt, joilla ei ole historiantutkijan koulutusta: poliitikot, lehtimiehet, taiteilijat, virkamiehet ja useat eri tieteitten harjoittajat. Tällöin on täysin selvää, että historian kaikkinaisen käytön suhteen historiatiiteellä on kriittinen funktio. Sen tulee selvittää, millä tavoin ja missä määrin erilaiset sovellutukset todella perustuvat tieteellisen historiantutkimuksen tuloksiin.

Voidakseen täyttää tämän kriittisen tehtävänsä historiantutkimuksella ei ole päämääränä keksiä joitakin idoleja menneisyydestä esim. poliittista käyttöä varten. Historiatieteen tehtävänä ei ole viihdyttää lukijoita kirjavilla kuvilla menneisyydestä eikä pitää elossa erilaisten ryhmäkuntien traditioihin liittyviä sympatioita tai antipatioita. Se ei myöskään saa palata — niin kuin osittain sattui historismin aikana — korostamaan jonkin osan ratkaisevaa merkitystä inhimillisessä traditiossa. Historialliset tapahtumat eivät ole yksinomaan valtiollisia tai kansallisia kysymyksiä, mutta niitä eivät myöskään pelkästään säätele taloudelliset-sosiaaliset tekijät. Tutkimuksen vaarana on myös tietty provinsiaalisuus, kuvitelma omien läheisten ympyröiden tavattomasta merkittävyydestä. Ohjenuoraksi onkin otettava Ranskan annalistien vaatimus totaalisesta historiasta, johon sisältyvät poliittiset-taloudellisten tekijöiden lisäksi mm. väestölliset, kultturellit, ekologiset ja arkipäivän elämänluonteeseen liittyvät tekijät.

Tätä suuntausta on suomalainen historiantutkimus jo tosiasiaassa noudattanut, vaikka se ei ole sitä annalistien tavoin julistanut ohjelmanluontoisena. Tähän kuuluvat myös laajat ajalliset perspektiivit, joista lähimenneisyys muodostaa vain pienen, tosin kiintoisan osan historiaa. Selvittääkseen inhimillistä käyttäytymistä historiantutkijan on siis tutkittava traditiota kokonaisuudessaan.

PEKKA SUVANTO

Aatteellinen järjestötoiminta historiantutkimuksen kohteena *

Toiminta aatteellisissa järjestöissä on kuin kotiäidin työ. Sitä ei lasketa kansantuotteeseen, vaikka se on olennainen osa yhteiskunnan työpanoksesta. Se on jäänyt myös paljolti tieteellisen historiantutkimuksen ulkopuolelle. PENTTI RENVALL on asettanut nykyajan historiantutkimuksen tärkeimmäksi lähderyhmäksi viralliset asiakirjat kuitenkin niin, että tarpeen tullen haetaan täydennystä yksityisluonteisista lähderyhmistä.¹ Aatteellisten järjestöjen arkistoissa on runsaasti sellaista materiaalia, josta on saatavissa lisätietoa pääasiassa virallislousteisten asiakirjojen varaan rakennettuun kuvaan menneisyydestä. Niitä tutkimalla päästään myös lähelle menneisyyden tavallisia ihmisiä, joiden on väitetty jääneen valtiomiesten ja diplomaattien elämänvaiheisiin keskittyvän historiantutkimuksen varjoon.

Nykyaikainen järjestynyt kansalaistoiminta syntyi Suomessa 1800-luvun lopulla. Eri järjestöt ovat siis jo saavuttaneet sen iän, jolloin vietetään niiden merkkivuosiapäiviä, ja tavaksi on tullut myös julkaista niiden historiikkeja. On siis luontevaa, että ne saatetaan tieteellisen historiantutkimuksen piiriin. Näin on jo eräissä tapauksissa käynyt. Mm. Härmäläis-Osakunnan ja Suomen Työnantajain Keskusliiton historiat on hyväksytty yliopistollisiksi opinnäytteiksi.² Myös ammattiyhdistysliikkeen ja puolueiden historiaa pyritään tutkimaan tieteellisin perustein.

Järjestöhistoria tarjoaa menneisyyteen monia näkökulmia ja lähestymistapoja, joilla on yleisemminkin merkitystä kuin yhden järjestön kannalta. Mainitsen muutamia. Aatteelliset järjestöt ovat usein ojentaneet auttavan käden sinne, mihin yhteiskunnan tuki tai toiminta ei ole yltänyt. Näitä yhdistyksiä ja niiden saamaa kannatusta tutkimalla voidaan nähdä, millä elämäntaloilla näitä aukkoja eri aikoina on ollut.

Kansalaisten vapaaehtoinen toiminta osoittaa myös ns. yleistä mielipidettä. Se voi olla protesti valtiovallan toimia kohtaan. Eräänlaisena kannanottona hallituksen passiivisuutta vastaan on pidetty ruotsalaisten Suomeen kohdistunutta avustustoimintaa talvisodan aikana.³

Jotta järjestötoiminta säilyttäisi kansalaisten mielenilmaisukanavan asemansa, sen on oltava riippumaton. Käytännössä on osoittautunut, että aatteellista toimin-

* Lectio praecursoria 30. 1. 1982

1. PENTTI RENVALL, Nykyajan historiantutkimus (Porvoo 1965), s. 137.

2. SEPPÖ KUUSISTO, Kansallishengen uskoen. Härmäläisosakunnan historia 1. 1865—1918 (Vaasa 1978) ja MARKKU MANSNER, Työnantajaklubista keskusliitoksi. Suomen Työnantajain Keskusliitto ja sen edeltäjä Suomen yleinen Työnantajaliitto 1907—1940 (Jyväskylä 1981).

3. ERIK CARLQUIST, Solidarität på prov. Finlandshjälper under vinterkriget (Tukholma 1971), s. 13—15.